

УДК 355.318.2(=162.1)(478)“1917/1918”

UDC

DOI: 10.17223/18572685/55/12

МІЖ БОЛГРАДОМ І СОРОКАМИ: ПОЛЬСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ В БЕССАРАБІЇ В ЛИСТОПАДІ 1917 – БЕРЕЗНІ 1918 р.

А.Г. Папакін

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

Україна, 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60

E-mail: artemparakin@knu.ua

Авторське резюме

Протягом Першої світової війни, починаючи з 1914 р., у складі російської армії створювалися польські національні формування. Після Лютневої революції 1917 р. відбувається формування Польської стрілецької дивізії російської армії, а влітку 1917 р. розпочалося створення 1-го Польського корпусу. В цей же час по всій російській армії проходив процес створення Об'єднань військових поляків, що виступали за створення окремої польської армії. Після листопада 1917 р. процес формування польських національних з'єднань у російській армії посилюється, розпочалося створення 2-го і 3-го Польських корпусів. Стаття розглядає обставини створення польських військових формувань на Румунському фронті російської армії, який відбувався протягом листопада 1917 – березня 1918 р. і призвів до формування 2-го Польського корпусу. У статті на підставі архівних документів показаний процес колонізації військових частин і з'єднань російської армії, формування нових польських підрозділів і їх об'єднання у складі 2-го Польського корпусу, що відбувалося на території Бессарабії.

Ключові слова: російська армія, польські військові формування, 2-й Польський корпус, Румунський фронт, Бессарабія.

МЕЖДУ БОЛГРАДОМ И СОРОКАМИ: ПОЛЬСКИЕ ВОИНСКИЕ ФОРМИРОВАНИЯ В БЕССАРАБИИ В НОЯБРЕ 1917 – МАРТЕ 1918 г.

А.Г. Папакин

Киевский национальный университет им. Т. Шевченко
Украина, 01033, г. Киев, ул. Владимирская 60
E-mail: artempapakin@knu.ua

Авторское резюме

В течение Первой мировой войны, начиная с 1914 г., в составе российской армии создавались польские национальные формирования. После Февральской революции 1917 г. произошло формирование Польской стрелковой дивизии российской армии, а летом 1917 г. началось создание 1-го Польского корпуса. В то же время по всей российской армии шел процесс формирования Союзов военных поляков, выступавших за создание отдельной польской армии. После ноября 1917 г. процесс формирования польских национальных соединений в российской армии усилился, началось создание 2-го и 3-го Польских корпусов. Статья рассматривает обстоятельства создания польских воинских формирований на Румынском фронте русской армии, который проходил в течение ноября 1917 – марта 1918 г. и привел к формированию 2-го Польского корпуса. В статье на основании архивных документов показаны процесс полонизации воинских частей и соединений российской армии, формирование новых польских подразделений и их объединения в составе 2-го Польского корпуса, что происходило на территории Бессарабии.

Ключевые слова: российская армия, польские воинские формирования, 2-й Польский корпус, Румынский фронт, Бессарабия.

BETWEEN BOLGRAD AND SOROKA: POLISH MILITARY TROOPS IN BESSARABIA FROM NOVEMBER 1917 TO MARCH 1918

A.H. Papakin

Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

Abstract

During the First World War, since 1914, Polish national units were formed as part of the Russian Army. The February Revolution of 1917 saw the formation of the Polish Rifle Division of the Russian Army, followed by the formation of the 1st Polish Corps in the summer of 1917. At the same time, the entire Russian army was in the process of forming Military Polish Unions, which supported the formation of separate Polish army. After November 1917, the formation of Polish national troops in the Russian army intensified, so the 2nd and 3rd Polish Corps began to form. The article examines the circumstances under which the Polish military formations on the Romanian Front of the Russian Army were formed during November 1917 – March 1918, which resulted in the formation of the 2nd Polish Corps. Drawing on archival documents, the author shows the process of 'polonization' in the Russian army, the formation of new Polish units and, consequently, 2nd Polish Corps in Bessarabia.

Keywords: Russian Army, Polish military troops, 2nd Polish Corps, Romanian front, Bessarabia.

У 1916 р. після вступу Румунії до війни на боці держав Антанти і ряду поразок, нанесених румунській армії військами Австро-Угорщини і Болгарії, на допомогу союзнику Росія перекинула на територію Бессарабії і в сусідні регіони війська, що склали основу нового, Румунського фронту російської армії. Лютнева революція 1917 р. призвела до помітних змін у житті армії, що позначилися, зокрема, широким поширенням національних рухів, в тому числі серед військових. Одним з народів, що восени 1917 р. на території етнічно строкатої Бессарабії заявив про свою національну окремішність і бажання створити власну армію, були поляки. У складі російських військ Румунського фронту з листопада 1917 р. починають створюватися польські добровольчі військові формування, що ставили за мету боротьбу проти армій Центральних держав за звільнення батьківщини.

Проблема не знайшла належного висвітлення у історіографії. Польська історіографія може похвалитися кількома позиціями, повністю чи частково присвяченими даній проблемі, однак єдина монографія, що описує формування 2-го Польського корпусу на Румунському фронті (Bergel 1921), написана переважно на підставі мемуарів і не дозволяє детально прослідкувати процес створення корпусу; інші праці написані на підставі обмеженого кола документів, що зберігаються у Польщі (Bagiński 1921; Wrzosek 1969). У російській історіографії питання, пов'язані з польськими військовими

формуваннями в Бєссєрєбїї, згєдувєлєє лїєє побїжнє (Фрєнкїн 1965; Істрєтї 1973; Істрєтї 1988). Пїтєннє бєлє чєстковє вїєвїтлєнє в укрєїнськїє ієтєрієгрєфїє (Пєпєкїн 2004; Пєпєкїн 2007), дє, крїм тєгє, є спєцїєлїєнє прїєєвчєнє цїє тємї стєттє (Руккєс 2004), єднєк згєдєнїє у цїх прєєчєх дєнїє пєтрєбєуєтє утєчнєннє зє рєхєуєк дєнїх єрхївнїх дєкуєнтїв. У стєттї бєлє вїєкєрїєстєнє дєкуєнтїє з фєндїв гєлєвнєкємєндувєчє єрмїєми Рємєнськєгє фрєнтє, єрмїє фрєнтє і пєлєнїєзовєнїх з'єднєн'є, щє збєрїгєєтєє у Рєсїєськємє дєржєвнємє вїєськєвє-їєтєрїєчнємє єрхївї (Мєсквє), дєкуєнтїє 2-гє і 3-гє Пєльськїх кєрпусїв з Цєнтрєлїєнєгє вїєськєвєгє єрхївї (Вєршєвє) тє дєкуєнтїє Дєржєвнєгє єрхївї Кїївськєє єблєєтї (Кїїв), щє мїєстєєтє дєтєлїєнє інфєрмєцїє прє рєрєбїєг утвєрєннє пєльськїх нєцїєнєлїєнїх вїєськєвїх фєрмєувєн'є у вїєєх чєтїр'єєх єрмїєх Рємєнськєгє фрєнтє. Зєлєчєннє єрхївнїх дєкуєнтїв єк рєсїєськєгє кємєндувєннє, тєк і сємїєх пєльськїх вїєськєвїх фєрмєувєн'є дєзвєлєє мєкєсїєлїєнє пєвнє вїєєвїтлїтїє прєцєє утвєрєннє 2-гє Пєльськєгє кєрпусє зї з'єднєн'є і чєстїн рєсїєськєє єрмїє Рємєнськєгє фрєнтє нє тєрїтєрїє Бєссєрєбїї.

У 1917 р. вїєськє Рємєнськєгє фрєнтє склєдєлїєє з шєєтїє єрмїє: VІІІ єрмїє у мєжїрїччї Днїєстрє і Сїрєтє тє чєстковє нє лїєвємє бєрєзї Днїєстрє (11-, 16-, 17-, 23-, 33-ї єрмїєськїє кєрпусїє тє 2-ї кєвєлєрїєськїє кєрпусє); ІХ єрмїє (10-, 18-, 26-, 29-, 40-ї єрмїєськїє тє 6-ї кєвєлєрїєськїє кєрпусїє) мїж рїчкєми Сїрєтєм і Мєлдовєю; ІV єрмїє (2-, 8-, 24-, 30- тє 36-ї єрмїєськїє кєрпусїє) у рєєнєнї мєлдовськїх Кєрпєт; VІ єрмїє (4-ї Сїбїрськїє, 4-, 7-ї 47-ї єрмїєськїє кєрпусїє) у нїжнїє тєчїї Сїрєтє тє Дунєє. Дїї рєсїєськєє єрмїє пїдсїлєувєлїє І тє ІІ рємєнськїє єрмїє, щє склєдєлїєє з 5 кєрпусїв (Рєсїєє в мїрєвєє вєєнє 1925: 27). Кємєндувєє фрєнтєм з квітнєє 1917 р. «пємїчнїєк гєлєвнєкємєндувєчє Рємєнськїєм фрєнтєм» (єкєрєчєнє пєглєвкєрєм) гєнєрєл від їнфєнтерїє Дмїтрє Щєрбєчєв, бєдєчїє фєрмєлїєнє пїдпєрєєдкєвєнїєм у кємєндувєннїє рємєнськємє кєрєлєу Фєрдїєнєдєу.

Сєрєд єолдєтїв фрєнтє бєлє чїємєлє пєлєєкїєв, прєтє дє лїєєтєпєдє 1917 р. їх вїдїлєннєє в єкрємїє вїєськєвїє фєрмєувєннєє, зєєнєвєнїє нє нєцїєнєлїєнїє єзнєцїє, нє прєвєдїлєєє. Пєльськїє дєбєрєвєлїєчїє фєрмєувєннєє у склєдїє рєсїєськєє єрмїє їєнєувєлїєє з 1914 р., кєлїє рєзпєчєлєєє фєрмєувєннєє Пєльськєгє лєгїєнєу і двєєх єєскєдрєнїєв пєльськїх єлєнїєв. В єєкєєтїє пїєшїєх дрєжїнїє і кїєннїєх єєтєн'є у склєдїє 104-ї брїєгєдїє дєржєвнєгє єпєлчєннєє цїє фєрмєувєннєє бєлїєєє нє фрєнтїє в Цєрєєтвї Пєльськємєу тє Бїлєрєсїї, пєчїєнєєчїєє з бєрєзнєє 1915 р. Пїєлєє вєжкїєх бєєв пєльськїє фєрмєувєннєє бєлїєє вклєчєнїєє дєє склєдєу Пєльськєє стрїлєцькєє дїєвїзїї, єкє вєзєлєє учєєтєє у бєєчєх Зєхїднєгє фрєнтє, є у лєчєтємє 1917 р. рєзпєчєлєєє її рєзгєртєннєє дєє дїєвїзїї. Пїєлєє учєєтїє Пєльськєє стрїлєцькєє дїєвїзїї і Пєльськєгє єлєнськєгє пєлєку в лїтнємємє нєєстєпїє рєсїєськєє

армії в Галичині у складі військ Південно-Західного фронту російське командування вирішило розгорнути її до Польського корпусу, що у серпні 1917 р. розпочав формуватися у тилу Західного фронту.

Питання про утворення окремих військових частин з поляків в Україні і Бессарабії виникло вже у травні 1917 р., коли постав проект створення трьох польських корпусів (ДАКО 29: 54). Однак після видання офіційного дозволу на формування 1-го Польського корпусу на Західному фронті російська влада вирішила цим обмежитися. З вересня 1917 р. усі бажаючі поляки могли переводитися до 1-го Польського корпусу, проте фактично виділення польських солдатів у національні частини було обмежено тереном Північного та Західного фронтів. Командувач 29-го армійського корпусу (Румунський фронт) генерал-лейтенант Євгеній де Геннінг-Міхаєліс зазначав у своєму рапорті командувачу IX армії від 7 вересня 1917 р., що ненадання найближчим часом солдатам фронтів можливості виділення у національні частини може призвести до зростання серед них антивоєнної агітації та більшовицьких настроїв (ДАКО 29: 54–54 зв.). Єдиним виходом з цієї ситуації було розширення заходів щодо утворення польських формувань у армії Російської Республіки, а саме створення нових з'єднань.

В російській армії в 1917 г. активно діяли Об'єднання військових поляків (ОВП). Вони існували у більшості військових частин та гарнізонів, у майже кожному з'єднанні та у кожній армії, фронті та військових округах. Незважаючи на політичну неоднорідність членів, у ОВП не були помітними впливи більшовиків, оскільки по-більшовицьки налаштовані солдати (що ставили національне питання на другий план у порівнянні з соціальним) знаходили своє місце у солдатських радах, що існували майже у кожній військовій частині. Але в ОВП були і військові, що стояли на менш активних позиціях, або ж просто не вбачали необхідності у створенні польської армії. Головним лейтмотивом перебування польських військовослужбовців у ОВП була ідея не створення польського війська, а повернення додому, якщо вдасться, зі зброєю в руках, «збереження польської крові» (Bagiński 1921: 326). На Загальному з'їзді військових поляків у Петрограді 8 червня 1917 р. було створено Головний польський військовий комітет (Начполь), що мав зайнятися організацією польських добровольчих частин.

Найбільш активними у питанні створення армії виявилися діячі ОВП на Румунському фронті. Об'єднання поляків у частинах і з'єднаннях фронту були створені ще навесні 1917 р. і скоро відбулися армійські з'їзди: IV армії – 20–23 травня 1917 р. у Бирладі, IX армії – 28 травня – 5 червня 1917 р. у Романі (Румунія) (ДАКО 13: 6–9;

ДАКО 24: 1–4 зв., 44–46 зв.; ДАКО 36: 4). Армієські зїзди утворили ОВП арміє фронту, невдовзі були створені ОВП у Ясському та Одеському військових округах, що відбули кілька нарад з армієськими об'єднаннями фронту (17 липня, 29 серпня, 20–22 вересня) (ДАКО 2: 17–17зв.; ДАКО 27: 118, 123–124). Ці зїзди і наради висловили побажання скликання фронтового зїзду, створення на добровільній основі польськєї армії у Росії.

Восени 1917 р., коли за нових політичних умов (більшовицький переворот у Петрограді) з'явилася можливість утворення польських національних формувань в Україні та Бессарабії, відбуваються другі зїзди поляків Румунського фронту: 7–11 листопада 1917 р. – делегатів IX армії (у Сучаві), 12–15 листопада – IV армії (у Романі), 15 листопада – VIII армії (у Могилеві-Подільському) (ДАКО 35: 27; ДАКО 44: 16–16 зв.). На них з новою гостротою постало питання створення польських частин на Румунському фронті, до якого більшість делегатів поставилися прихильно. Між іншим в ухваленій на зїзді резолюції зазначено, що незадоволення російськєю владою вимог «термінового виділення військових, які того прагнуть, у окремі польські формування», протягом трьох тижнів «змусить нас до реалізації їх революційним шляхом» (ДАКО 36: 4).

Потреба у виробленні спільної тактики дій щодо принципових питань спричинила скликання фронтового зїзду ОВП, що відбувся 25 листопада – 2 грудня 1917 р. у Кишиневі. У справі польськєї армії делегати зїзду ухвалили, що всі поляки «як громадяни незалежної Польськєї держави повинні бути звільнені зі служби в усіх арміях воюючих країн», повинні бути утворені окремі Польські збройні сили, а демобілізація польських частин може бути здійснена «лише на території Польськєї держави». На ньому ж було створено комітет Румунського фронту на чолі з капітаном Леоном Бобіцьким, завданням якого було порозуміння з командувачем фронту Д. Щербачовим (ДАКО 14: 246; ДАКО 20: 1–4; ДАКО 23: 1–2 зв.; ДАКО 40: 1–42 зв.; Bergel 1921: 15–16).

Для координації процесом виділення військових поляків та утворення нових польських військових частин як на Румунському, так і на Південно-Західному фронті, а також у якості верховної політичної влади над існуючими формуваннями 3 грудня 1917 р. було утворено тимчасовий Інспекторат польських збройних сил в Україні. На посаду Головного інспектора було призначено генерала Є. Міхаеліса (ДАКО 38: 22, 26; CAW 3: 34; Michaelis 1929: 15).

29 листопада 1917 р. на нараді, в якій брали участь Є. Міхаеліс, представники Начполю, ОВП Південно-Західного фронту, представник Румунського фронту та ОВП Одеського округу, було ухвалено розпо-

чати формування національних частин на Румунському та Південно-Західному фронтах, де відповідно повинні були бути сформовані 2-й та 3-й Польські корпуси (Wrzosek 1969: 140, 144).

Тимчасом, незалежно від згаданих рішень «знизу», поглавкорум Д. Щербачов, прагнучи, за його словами, «зробити все можливе для збереження армії та продовження боротьби з Центральними державами» (Истрати 1973: 109), вирішив реорганізувати армію. Для підвищення боєздатності армії та запобігання розвалу фронту поглавкорум пішов на формування добровольчих загонів та націоналізацію військових частин. Така реорганізація армії могла бути проведеною без ускладнень, оскільки 26 листопада було укладено перемир'я з військами Центральних держав на усіх ділянках фронту. Д. Щербачов мав намір створити п'ять національних корпусів: два українських, один мусульманський та два польських, а також окремі молдавські, вірменські, грузинські, литовські та латиські національні частини (Френкин 1965: 214, 300; Руккас 2004: 22).

З'їзди військових поляків армій Румунського фронту прихильно поставилися до створення національного з'єднання з солдатів фронту. 21 листопада 1917 р. ОВП IV, VI, VIII та IX армій, начальники штабів цих армій та військово-революційний комітет Румунського фронту отримали телеграму № 166511 зі штабу Д. Щербачова, в якій говорилося: «Поглавкорум проти організації національних польських частин [у] межах фронту заперечень не має при умові не послаблення боєздатності фронту», даючи таким чином дозвіл на утворення польського корпусу (ДАКО 16: 45; САУ 5: 5). У додатку до телеграми пояснювався механізм виділення поляків фронту. Після з'ясування числа поляків, що виявили бажання служити у національному з'єднанні, належало зводити їх у полках у роти, у дивізіях – у батальйони, переводячи весь непольський склад у інші підрозділи. Полонізовані роти мали поповнюватися до досягнення штатного розпису за рахунок переведення поляків з інших частин. Утворені таким чином польські роти належало зводити у батальйони, а ті – у полки, командні посади та штаби, у яких мали замінюватися лише поляками. Польські національні частини мали підлягати у господарчих питаннях попередньому командуванню, у відношенні ведення занять – безпосереднім польським начальникам, у всіх інших питаннях, передусім пов'язаних з подальшим виділенням – розпорядженням начполю. У внутрішній кореспонденції та командах дозволялося використання польської мови (ДАКО 33: 2; САУ 3: 6–7). Наступною телеграмою штаб командувача Румунським фронтом призначив місце формування польських національних частин – м. Сороки над Дністром (тепер – територія Молдови), у розпорядженні 9-го запасного полку (ДАКО 33: 4; САУ 3: 10). За наказом

командувача IX армії генерала Анатолія Келчевського 23 грудня полк отримав назву польського, його командиром призначено полковника А. Бабіха (Руккас 2004: 25).

Проте командування фронту не обмежилось виділенням окремих рот і батальйонів. Для націоналізації вирішено надати частини та з'єднання фронту, найменш надійні та боєздатні з точки зору командування. 29 листопада 1917 р. фронтове командування дозволило надавати для полонізації цілі дивізії, що підлягали розформуванню, по одній на армію (ДАКО 9: 76; ДАКО 33: 5). Для готових полонізованих частин призначено концентраційні пункти: для IV армії – Роман, для VI армії – Болград, пізніше Кишинів, для IX армії – Сучава; окрім того, у Кам'янці-Подільському та Проскуріві проводилась концентрація польських частин, створюваних на Південно-Західному фронті, які мали увійти до 2-го корпусу. Поповненню корпусу польськими солдатами служили й утворені за наказом ген. Є. Міхаеліса етапно-концентраційні пункти у Одесі, Миколаєві, Вознесенську, Кривому Розі, Єлизаветграді, Бендерах та Могилеві-Подільському (Bergel 1921: 17; Wrzosek 1969: 144).

Основним з'єднанням IV армії, призначеним до полонізації, була 2-я піхотна дивізія (24-й армійський корпус), у якій було багато поляків, і яку планувалося полонізувати разом з усіма її закладами, 2-ю артилерійською бригадою та 7-м піхотним Ревельським полком. У грудні 1917 р. у IV армії також було намічено до полонізації 52-ю ополченську саперну роту, 36-й обозний батальйон і включений до його складу 241-й транспорт 49-го обозного батальйону, 3-ю автороту; для укомплектування польських частин було вирішено передати полякам 75-й запасний полк (ДАКО 2: 185; ДАКО 9: 4; ДАКО 12: 9, 11, 37; ДАКО 15: 9, 14). Місцем зібрання цих частин призначено м. Роман (Румунія) (ДАКО 9: 4). Наприкінці грудня було сформовано піхотну та саперну роти і транспорт, а 22 грудня заплановано створення звідного ескадрону кавалерії (за штатом окремої прикордонної сотні прикордонного корпусу), на чолі якого став корнет Гузовський (ДАКО 10: 3–3 зв.; ДАКО 12: 24–25 зв.; ДАКО 17: 31; ДАКО 18: 43; ДАКО 21: 27).

1 січня 1918 р. з полонізованих частин армії було утворено польський етапний батальйон (4 роти), уланський ескадрон, протягом січня 1918 р. полонізовано штаб 2-ї піхотної дивізії, 2-у артилерійську бригаду, 52-ю саперну роту і 241-й транспорт (ДАКО 9: 4, 77 зв., 92; ДАКО 10: 16 зв.; ДАКО 11: 1 зв., 10; ДАКО 12: 50; ДАКО 18: 207). Труднощі виникали при полонізації частин, які не мали наказів щодо звільнення непольського складу, через протидію солдатських комітетів, а також тому, що багато військових виїжджали просто до 1-го Польського корпусу в Мінськ; наприклад, через брак людей у

36-му обозному батальйоні вдалося лише забрати транспорти (ДАКО 17: 31; ДАКО 18: 207 зв; ДАКО 42: 33). 17 січня ескадрон, саперна рота, етапна рота і 241-й транспорт отримали наказ вирушати до місця концентрації усіх польських частин Румунського фронту – м. Сороки (ДАКО 42: 19). Усі інші полонізовані частини і підрозділи, які нараховували близько 1 тис. осіб, вирушили до Сорок 26 січня 1918 р. (ДАКО 9: 78; Kozłowski 1993: 326).

Найбільш повільно проходив процес створення польських військових частин у VI армії. Лише 24 грудня 1917 р. її командувач армії генерал від кавалерії Афанасій Цуріков ухвалив «скористатися зведенням, розгорненням та розформуванням з метою вільної націоналізації, для чого у всіх частинах армії зводити людей за національностями у роти, батареї, ескадрони, полки» (РГВИА 2: 297), проте протягом грудня 1917 – січня 1918 р. більш-менш успішно в армії проходила лише українізація (РГВИА 2: 477, 533, 545; РГВИА 3: 351; РГВИА 4: 3, 12). Власне з українізованої 8-ї кавалерійської дивізії (8-ї Української кінно-козачої дивізії), а саме з її уланського Вознесенського, гусарського Лубенського та драгунського Астраханського полків було виділено два кінні польські ескадрони, кулеметну команду та взвод зв'язку. Біля Болграду до них долучилися загони, що самовільно організовувалися з грудня 1917 р. під командуванням підполковника Стефана Грабовського, та солдати-поляки з Ізмаїльської кінної прикордонної бригади (Hlawaty 1973: 11, 13). На терені розміщення військ VI армії у Кишиневі перебував 75-й запасний піхотний полк, переданий для потреб польських формувань, і польський етапний пункт, де 20 грудня 1917 р. було утворено 1-у окрему пішу роту (САУ 4: 1, 13). Було також виділено польський ескадрон у 75 шабель з українізованого 21-го прикордонного полку, однак без коней і зброї (ДАКО 42: 2). 31 січня 1918 р. всім польським частинам армії наказано виїхати до Сорок для прилучення до 2-го Польського корпусу (ДАКО 42: 44). Однак до Сорок прибули лише кінні ескадрони, а піший загін з обозами було затримано і роззброєно біля Бірзули австро-угорськими частинами (Bergel 1921: 18).

Досить успішно проходила полонізація частин у VIII армії. Наказом по армії від 26 листопада 1917 р. тут було заплановано створити польський піхотний полк, кінний дивізіон (3 ескадрони під командуванням ротмістра Станіслава Сохачевського) та мортирну батарею з парком (ДАКО 19: 3 зв.–4 зв.; РГВИА 6: 82). Основою для польського піхотного полку мав стати один з полків 160-ї піхотної дивізії, намічений до розформування (РГВИА 6: 94). Солдатів для поповнення піхотного полку слід було виділяти з 16-го армійського корпусу

(він підлягав українізації) (РГВИА 6: 94) і прикомандировувати до 16-го авіаційного загону, а артилеристів – до 23-го мортирного дивізіону, направляючи їх до Романкауці. Активно виділялися поляки з піхотних частин, інженерного полку та артилерії 33-го армійського корпусу, що розміщувався у Хотині. Для полонізації було виділено 2 батареї 112-ї артилерійської бригади з парком (ДАКО 3: 107, 109; ДАКО 19: 1, 3; РГВИА 6: 74а). Кавалерійський дивізіон створювався при 1-му Заамурському кінному полку і поповнювався солдатами з 9-ї кавалерійської дивізії (РГВИА 6: 68–69). Розпочато полонізацію взводу 9-го кінно-артилерійського дивізіону, батареї 23-го мортирного дивізіону та двох батарей 112-ї бригади і утворення польського триескадронного кінного дивізіону (РГВИА 6: 109). У середині грудня при VIII армії заплановано сформувати цілу польську піхотну дивізію (полонізувати штаб 160-ї дивізії та розширити існуючі вже 4 польських батальйони до піхотних полків), 4-ескадронний полк кінноти та артилерійську бригаду (ДАКО 19: 6; ДАКО 21: 25, 32; ДАКО 22: 121). У грудні до кавалерійського загону долучається самостійно утворена польська кінна батарея; також полякам передано 755-й військовий транспорт (РГВИА 6: 169; Kozłowski 1993: 326, 328). 22 січня 1918 р. у наказі по армії № 3288 було оголошено про створення польського загону при VIII армії у складі: новостворених Польського стрілецького та Польського кавалерійського полків (у складі трьох ескадронів та кулеметної команди), кінної батареї (три гармати), а також полонізованих 2-го дивізіону 112-ї артилерійської бригади (під новою назвою «Польський легкий артилерійський дивізіон»), 3-го парку 32-го паркового артилерійського дивізіону («Польського легкого артилерійського парку»), 755-го військового транспорту та 335-го польового рухомого шпиталю, загальним числом понад 1 700 чол. (ДАКО 44: 51–51 зв.; РГВИА 6: 171).

Процес створення польських частин у VIII армії зустрів деякі труднощі. Спроба полонізувати один з піхотних полків 160-ї дивізії провалилася через небажання солдатів інших національностей переводитися до інших частин. У частинах VIII армії більш, ніж у інших, відчувався процес розпаду армії. У середині грудня 1917 р. відновив свою роботу розігнаний командувачем армії генерал-лейтенантом Миколою Юнаковим військово-революційний комітет, який оголосив про перехід влади у армії до армійського виконкому і звільнив М. Юнакова, обравши на місце командувача прапорщика Л. Александровича, і скоро VIII армія стала ядром радянських військ Румунського і Південно-Західного фронтів (Френкин 1965: 335; Хохлов 1987: 569–570; Бумеранг братання 1997: 39; Залесский 2000: 246). Революційне командування армії заважали виділенню

поляків у національні частини, закликаючи їх вступати до «польської соціалістичної армії» (ДАКО 44: 51 зв.; Голуб 1958: 229–230). Ревком 33-го армійського корпусу, що захопив командування корпусом, заборонив виділення поляків (однак безуспішно, бо 14 січня ОВП корпусу оголосило, що всі бажаючі поляки 33-го корпусу вже перейшли до національних формувань) (ДАКО 3: 111, 112 зв.). Після того, як польський загін при VIII армії було сформовано, 27 січня 1918 р. більшовицьке командування армії наказало ввести там «демократизацію» (РГВИА 6: 177), однак наказ не було виконано.

Польські частини вступили у конфлікт з революціонерами. Ревком заарештував 16 офіцерів польського загону і роззброїв комендатуру (ДАКО 6: 118). У Ямполі польський загін розігнав і заарештував місцеву раду, проте коли наприкінці січня 1918 р. більшовизовані частини 59-ї піхотної дивізії та 2-го кавалерійського корпусу прийшли на підмогу арештантам, польський загін вийшов з міста (РГВИА 8: 11; Хохлов 1987: 576; Френкин 1965: 332–333). Коли наприкінці січня 1918 р. польський загін при VIII армії отримав наказ про вирушення до місця розташування 2-го Польського корпусу для приєднання, революційне командування армії виділило деякі частини 160-ї піхотної дивізії для спостереження за рухом поляків, вбачаючи у цьому «таємному перегрупованні» «контрреволюційні дії проти радянських організацій» (РГВИА 5: 2). Під час переправи через Дністер під Ямполем відбувся бій між польською кінною батареєю і революційними солдатами, а одна польська батарея була ними роззброєна (ДАКО 7: 118; Френкин 1965: 333; Kozłowski 1993: 328). Агітація серед солдатів польських частин армії призвела до того, що дві батареї у Могилеві спочатку вагалися, чи слід приєднуватися до 2-го Польського корпусу, а потім, у лютому 1918 р., приєдналися до вже існуючих двох польських революційних батальйонів (ДАКО 6: 118; Френкин 1965: 334; Wrzosek 1972: 316). Проте більшість польських частин VIII армії дісталася Сорок без ускладнень.

У IX армії формування польських частин проходило без особливих складнощів. Наказом від 8 грудня 1917 р. до полонізації тут було віддано заплановану до розформування 166-у піхотну дивізію (ДАКО 25: 42; ДАКО 26: 3–3 зв.). 19 грудня вирішено віддати полякам 1-у стрілецьку дивізію з її артилерією і майном, яку мав очолити генерал-майор Владислав Глясс (ДАКО 25: 106; ДАКО 33: 22; ДАКО 45: 67). Також проводилася полонізація 2-го парку 2-го стрілецького дивізіону, 1-ї батареї 23-го окремого польового важкого артилерійського дивізіону, 183-ї артилерійської бригади, 3-го Сербського паркового артилерійського дивізіону, 3-ї автомобільної роти, 33-го мортирного дивізіону (ДАКО 26: 3–3 зв.; ДАКО 33: 29; ДАКО 34: 32–32 зв., 55, 117; Руккас 2004: 22).

Основою для майбутнього 2-го Польського корпусу мав стати 29-й армійський корпус (командувач генерал Є. Міхаеліс) (ДАКО 28: 1), в якому панували більшовицькі агітатори. Корпусний комітет 26 жовтня привітав солдатів з поваленням Тимчасового уряду та закликав їх стати на захист революції (Революционное движение 1968: 514–515; Истрати 1973: 92–93; Истрати 1988: 113). 23 грудня 1917 р. А. Келчевський підписав наказ про розформування ненадійного корпусу, на основі якого повинні були постати Польська стрілецька дивізія та 3-я Кавказька стрілецька дивізія. На командні посади у польській дивізії призначалися офіцери польської національності, що служили у різних частинах Румунського фронту, а офіцери інших національностей були звільнені і відраховані за штат чинів та до резерву Одеського військового округу. Нижні чини теж розподілялися за національною приналежністю: мусульман, українців та уродженців Кавказу відсилали до новоутворених національних частин, солдатів інших національностей залишали на місці до спеціального розпорядження (ДАКО 26: 9–11 зв.; Руккас 2004: 23–24).

На шляху створення польських частин постали деякі проблеми. Так, нереальним виявився наказ передачі майна 166-ї дивізії полякам внаслідок передчасної її ліквідації, через що А. Келчевський прийняв рішення передати польській дивізії майно та артилерію 3-ї Туркестанської дивізії, що перетворювалася на більшовицьку частину (ДАКО 34: 125–125 зв.). Не вдалося полонізувати 183-ю артилерійську бригаду, що була до того українізована і в якій не залишилося більше російських батарей (ДАКО 34: 51, 125). Не вдалося прийняти виділені до полонізації залізничні батальйони через самовільну демобілізацію їх солдатів (ДАКО 41: 1, 2 зв., 10).

Однак польська дивізія IX армії швидко збільшувала свій склад. Вже на початку місяця було створено один стрілецький полк, кавалерійський полк, кілька батарей артилерії, дві інженерні роти і одну комендантську роту. 25 грудня 1917 р. полонізована 166-а дивізія відправилася до Сорок, щоб стати основою для 2-го Польського корпусу, туди ж 31 грудня відправлено парк 2-го стрілецького дивізіону (ДАКО 33: 15, 29; ДАКО 34: 7, 27, 53). Однак створення польських частин у армії не було припинено. Протягом січня – лютого 1918 р. було видано накази полонізувати 33-й мортирний артилерійський дивізіон, 22-е і 46-е броньові відділення (9-го броньового дивізіону) під назвою «Перший польський броньовий автомобільний загін», 4-й автомобільний, 46-й автомобільний санітарний та 16-й Лондонський військовий санітарний загін («Польський автомобільний санітарний загін»), 18-й повітроплавальний загін, 236-й транспорт (ДАКО 15: 5–6; ДАКО 25: 53, 95; ДАКО 26: 6–6 зв.; ДАКО 31: 262 зв.; ДАКО

32: 14, 15, 27, 29, 38, 42–42 зв., 54; ДАКО 38: 31–33; ДАКО 41: 33). Полонізація частин у армії, що переживала розклад, відбувалася не без проблем: майно броньових відділень (передусім машини) довелося мало не силою відбирати у українізованого 26-го корпусу, до якого вони належали; 33-й дивізіон виявився передчасно розформованим для запобігання розграбування його майна деморалізованими солдатами (ДАКО 41: 48–50; ДАКО 46: 2). Утворення польських частин та підрозділів армії тривало аж до березня 1918 р., наприклад у середині березня розпочато полонізацію 236-го транспорту (ДАКО 26: 16). Лише 19 березня 1918 р. польські частини ІХ армії, сконцентровані у Ботошань, вирушили у місце розташування штабу 2-го Польського корпусу (ДАКО 26: 14).

Крім цих армійських частин, до полонізації передано частини фронтового підпорядкування та гарнізонів: було полонізовано 4-й залізничний батальйон, що належав до військ зв'язку Румунського фронту (РГВИА 1: 17; WT 1918: 2); 22–23 лютого 1918 р. на з'єднання з польськими частинами у Сороках вирушив польський гарнізон м. Роман (близько 140 осіб) (ДАКО 46: 35). Польські солдати виділялися і з тилкових частин і закладів фронту. Для цього були створені етапно-концентраційні пункти у Одесі, Миколаєві, Вознесенську, Кривому Розі, Єлисаветграді, Єкатеринославі, Могилеві, Мелітополі, Микитівці та Умані (ОКWWP 1917: 4), проте через передання полякам двох запасних полків на Румунському фронті пункти виявилися майже непотрібними, через них до місця розташування польських частин прибували лише окремі невеликі підрозділи.

Полонізація багатьох військових частин та з'єднань часто відбувалася не так, як було заплановано, а фактично мала характер виділення поляків до новостворених військових формувань, яким передавалося майно полонізованих частин. Так, штаб 29-го корпусу, що за наказом командування мав бути полонізований, а всі не поляки – звільнені чи переведені до інших частин – продовжував існувати і після наказу про його розформування 23 грудня 1917 р., перетворившись на більшовицьке з'єднання з обраним начальством та «суворими революційними порядками». 4 січня 1918 р. корпус було включено до складу революційної VIII армії (РГВИА 7: 280, 281, 285). Подібним чином відбулася полонізація 2-ї піхотної дивізії, звідки фактично виділили і направили до Роман всіх бажаних поляків (РГВИА 9: 37; РГВИА 10: 627). Отже, полонізація не завжди означала передачу військової частини, з'єднання чи штабу полякам.

8 січня генерал Д. Щербачов наказав звести всі польські національні частини Румунського фронту у 2-й Польський корпус, що підлягав би командуванню фронту, який належало розмістити у Со-

рокськєму тє Бєлєцькєму повєтєх Бєссєрєбєї, дє вжє пєрєбєувєлє штєб 29-го єрмїєєськєго корпєсу, 1-є стрєлєцькє дивїзїє, 166-є пїхєтнє дивїзїє тє дєєкї чєстїнє 2-ї стрєлєцькєї дивїзїї (ДАКО 33: 87; ДАКО 39: 29; WT 1918: 2). Нє чєлї 2-го Пєльськєго корпєсу стєв гєнєрєл-мєєєр (гєнєрєл-пїдпорєчнїк зє пєльськєю тєрмїнологїєю) Сїлєвєстр Стєнєкєвїч (ДАКО 33: 85). Зє нєкєзєм Д. Щєрбєчєвє вїд 10 сїчнє 1918 р. дє корпєсу бєлє вєлєчєнє: штєб ї єврєвлїннє кєлїшнїєго 29-го корпєсу, 4-є, 5-є тє 6-є пєльськї стрєлєцькї дивїзїї (кєлїшнї 1-є стрєлєцькє, 2-є тє 166-є пїхєтнї дивїзїї) є склєдї 13–24-го стрєлєцькїх пєлкїв (1–3-є Пєльськї стрєлєцькї дивїзїї з єртїлєрїєю ї 1–12-м стрєлєцькїмї пєлкємї бєлє є склєдї 1-го Пєльськєго корпєсу нє Зєхїднєму фрєнтї); 4-є тє 5-є пєльськї стрєлєцькї єртїлєрїєєськї брїгєдї (рєсїєєськї 2-є єртїлєрїєєськє тє 1-є стрєлєцькє єртїлєрїєєськє брїгєдї); 4-ї тє 5-ї пєльськї стрєлєцькї пєркєвї дивїзїєнї (2-ї пєркєвїє тє 1-ї стрєлєцькїє пєркєвїє дивїзїєнї рєсїєєськєї єрмїї), 2-ї пєльськїє мєртїрнїє дивїзїєн (кєлїшнїє 25-ї рєсїєєськїє); 5-ї тє 6-ї пєльськї єлєнськї пєлкї (звєдєнї з рїзнїх кєвєлєрїєєськїх чєстїн фрєнту); 4-ї тє 5-ї пєльськї зєпєснї пєлкї (рєсїєєськї 9-ї тє 75-ї); пєльськє євтємєбїлєнє рєтє (рєсїєєськє 3-є євтємєбїлєнє рєтє), зєлїзнїчнїє бєтєлїєн (сфєрмєвєнїє з 4-го рєсїєєськєго), 2-ї пєльськїє євїєєїєнїє зєгїн (рєсїєєськїє 14-ї корпєснїє євїєзєгїн), 2-ї пєльськїє єбєзнїє бєтєлїєн (36-ї єбєзнїє бєтєлїєн) тє їнжєнєрнє рєтє прї 5-ї стрєлєцькїє дивїзїї (кєлїшнє 52-є сєпєрнє рєтє). Нєвїє корпєс мєв пїдпорєєдєкєвєтїєсє бєзпєсєрєднєю кємєдєувєчє фрєнту (ДАКО 37: 17).

Пєрєлїчєнї вїщє чєстїнє вхєдїлє є склєд корпєсу нємїєлєнєю, єскїлєкї дєєкї їснєувєлє лїшє нє пєпєрї, дєєкї мєлє бєтї сфєрмєвєнї чї пєлєнїзєвєнї є мєєбєтнєєму. Єстєтєчнє є склєдї корпєсу єпїнїлєсє лїшє єднє дивїзїє (4-є) є склєдї: 13-го пєльськєго стрєлєцькєго пєлкє (пєлєнїзєвєнїє 661-ї пїхєтнїє Нєвєсєлїцькїє пєлкє, склєдєнїє з пєльськїх сєлєдєтїєв ї єфїцєрїєв IX єрмїї), 14-го пєлкє (662-ї Днїстрєвськїє) (Bergel 1921: 19), 15-го тє 16-го пєльськїх стрєлєцькїх пєлкїєв (з пїхєтїнцїєв Пєльськєго пєлкє прї VIII єрмїї тє їншїх єрмїї) ї 6-бєтєрєйнє 4-є стрєлєцькє єртїлєрїєєськє брїгєдє (2-є єртїлєрїєєськє брїгєдє IV єрмїї тє єртїлєрїєстї рїзнїх єрмїї) (Kozłowski 1993: 326). Їснєувєлє тєкєж кєдрї длє 5-ї стрєлєцькєї дивїзїї (пєлєнїзєвєнїє штєб 2-ї пїхєтнєї дивїзїї), дє сєрєдїнї лєчєго 1918 р. є її склєдї нємїєлєнєю чїслїлєсє 15-ї тє 16-ї стрєлєцькї пєлкї, є тєкєж 6-ї стрєлєцькєї дивїзїї (штєб 166-ї дивїзїї), єднєк длє нїх нє вїстєчєлє лєдєє. З кєвєлєрїєєськїх пїдрєзділїєв стєврєнє двє єлєнськї пєлкї, щє вїдпєвїднє дє їснєєчїх тє нємїчєнїх дє стєврєннє є 1-мє Пєльськєму корпєсї єтрїмєлє нємєрєєїє 5-ї ї 6-ї. Єнєвєю 5-го Пєльськєго єлєнськєго пєлкє пїдпєлкєвнїкє С. Сєхєчєвськєго стєв Пєльськїє кєвєлєрїєєськїє

полк при VIII армії, що прибув з Могилева (ДАКО 46: 73), ескадрони IX армії та кінний ескадрон армії VI-ї. 6-м уланським полком названо польський дивізіон, створений з військових VI армії, до якого у Кишиневі у лютому 1918 р. приєднався ескадрон з Чорноморського кінного полку. На чолі полку став підполковник С. Грабовський (Hlawaty 1973: 13). У складі корпусу також перебували 2-й інженерний полк (4-а, 5-а та 6-а роти з полонізованих саперних рот IV, VIII та IX армій), окрема кінна батарея, 2-й дивізіон важкої артилерії, окремий парковий дивізіон легкої артилерії, санітарні заклади (полонізовані 335-й рухомий шпиталь і 16-й Лондонський санітарний загін) та допоміжні підрозділи і спеціальні роди зброї (броневих автомобілів, авіація), що їх не було упорядковано у підрозділи в складі корпусу (CAW 1: b. p.; Kozłowski 1993: 326, 330). До кінця лютого 1918 р. частини 2-го Польського корпусу перебували у наступних місцевостях: штаб корпусу та 4-ї дивізії, інтендантське управління, дивізійний шпиталь, 13-й і 15-й стрілецькі полки, 2-й інженерний полк, окрема кінна батарея з запасним піхотним полком – у Сороках, 4-а артилерійська бригада – у с. Бужаровка-Волова, 4-й парковий дивізіон, 16-й стрілецький полк, окремий парковий дивізіон легкої артилерії – у Рублениці, 2-й важкий артилерійський дивізіон з парком – у Христичі, 14-й стрілецький полк – у Околіні, 5-й уланський полк був розташований у Воловиці, Парканах, Реді та Черешнівці, 6-й уланський полк і полонізований 37-й передовий перев'язочний загін – у Паковиці, 5-й запасний полк і 3-я автомобільна рота – у Кишиневі та авіаційний загін – у Яссах (Bagiński 1921: 340–341; Руккас 2004: 30). ОВП окремих армій, гарнізонів та частин було ліквідовано з моменту виходу частин до Сорок і приєднання їх до 2-го Польського корпусу, а ОВП Румунського фронту було перетворено на Комісаріат при корпусі (ДАКО 38: 41; ДАКО 39: 128).

Наприкінці січня 1918 р., коли здавалося, що створення 2-го Польського корпусу проходить успішно, було прийнято рішення про початок формування на Румунському фронті корпусу 3-го. Ще 15 грудня 1917 р. було вирішено полонізувати 8-у стрілецьку дивізію, що перебувала у складі військ VI армії, де найменш успішно проходила полонізація, проте ще на 29 січня 1918 р. її не було розпочато (ДАКО 34: 55; РГВИА 2: 559). За наказом, 2-й Польський корпус мав включати три дивізії (подібно до 1-го корпусу), однак людей, установ та полонізованих технічних частин заледве вистачало для 4-ї та 5-ї дивізій, тому від ідеї тридивізійного корпусу скоро відмовилися. У середині лютого командування змушене було відмовитися і від формування 5-ї дивізії.

Управління 6-ї Польської стрілецької дивізії разом з російською

8-ю стрїлєцькоє дивїзієє було вїрїшено передати для потреб 3-го Польського корпусу, що мав формуватися з солдатів Пївденно-Західного фронту. Їх планували розмїстити у Бїлєцькому, Сорокському, Ямпільському чи Могилївському повітах (ДАКО 30: 88; ДАКО 43: 49, 58). Оскільки Є. Міхаєліс зволієав з виданням наказу на прийняття цих дивїзїє, начальник польського району Пївденно-Західного фронту генерал-пїдпоручник Едмунд Пїотровський взяв справу у свої руки. Він заплануєав спочатку прийняти матерїальну частину на Румунському фронтї, а сформований таким чином корпус перенести на терен VII арміє, де він мав бути укомплектований людьми та вїєьковими частинами і пїдрозділами. Зокрема, з артилерїє, що концентруєалася у той час Проскурівї, планувалося сформувати артилерїєську бригаду для 8-ї стрїлєцькоє дивїзїє. Запасними полками для 3-го Польського корпусу мали стати 4-й Польський запасний полк у Кишиневї (для 8-ї стрїлєцькоє дивїзїє) та 5-й Польський запасний полк у Сороках (для 6-ї Польськоє дивїзїє) (ДАКО 4: 73 зв., 74; ДАКО 8: 36; ДАКО 30: 105; САУ 3: 77). Заплановано відсилати людей з Пївденно-Західного фронту групами по 30–50 осіб пїд командуванням офіцерів, до Кишинеєа було відправлено кїлька офіцерів для прийняття майна 8-ї дивїзїє і навіть призначено тимчасових начальників і командирів (ДАКО 1: 20; ДАКО 5: 68; ДАКО 30: 93, 95, 107). Однак полонїзацію цих двох дивїзїє було розпочато надто пїзно, коли розклад росїєьскоє арміє на Румунському фронтї досяг апогею. Навїть прийняти майно чи перенести намїченї до полонїзації дивїзїє на терен Пївденно-Західного фронту не вдалося. Тому створення 3-го Польського корпусу відбувалося на Пївденно-Західному фронтї шляхом утворення польських частин і пїдрозділів на концентраційних пунктах з солдатів, що внаслідок самовїльної демобїлізації залишали позиції на фронтї.

В лютому - березні 1918 р. росїєьскоє арміє вже не існуєало. На вїдносно організованому Румунському фронтї відбулися руйнівні процеси: владу в VIII арміє захопили бїльшовики, невдовзі революційні частини залишають терени Румунїє та Бессарабїє; у сїчні 1918 р. відбулося кїлька зіткнень армієьських корпусів IX арміє, що самовїльно залишили позиції, з румунськими частинами; пїсля відмови 13 сїчня 1918 р.Д. Щербачова керувати фронтом через незгоду з проголошенням незалежності Українськоє Народною Республікою українїзованї 10-й та 26-й корпуси відмовилися коритися його наказам (ОЛ 1918: 1; Рябинин-Скляревський 1925: 115; Ковжун 1936: 106). На фронтї залишилися лише нечисленні добровольчі частини та національні вїєьька: Українські та Мусульманський корпус генерала-лейтенанта Матвіє Сулькеєвича, які виконували розпорядження національних властей. Таким чином, частини 2-го Польського корпусу стали само-

стійними військами, підлеглими своєму польському командуванню та Інспекторату Польських збройних сил в Україні й фактично вже не належали до російської армії.

Укомплектування 2-го Польського корпусу тривало весь період його існування. На початку 1918 р. чисельність корпусу була дуже низькою, досягши лише 4–5 % від запланованого штатним розписом складу. Протягом листопада 1917 – лютого 1918 р. ледве вдалося організувати кавалерію, частину артилерії та полк інженерії, у той час як піхота мала лише штаби дивізій і полків та величезний табір. Артилерійські частини мали 35–50-відсотковий надлишок у солдатах, проте нестачу фахових офіцерів. У корпусі не було лазаретів, оскільки майно полонізованих дивізійних лазаретів виявилось загубленим через безпорядки на фронті, бракувало медиків, медичних препаратів (ДАКО 42: 82; ДАКО 47: 74, 78; Bergel 1921: 20; Kozłowski 1993: 328). Станом на 14 лютого 1918 р. чисельність частин, що входили до складу 2-го Польського корпусу, складала лише 4339 чол., з них 388 офіцерів (у тому числі 70 офіцерів у т. зв. Рицарському легіоні) (САВ 2: б. р.), і лише 3130 фронтових солдатів, при чому кількість коней (4 387 тис.) перевищувала кількість людей. Таким чином, на час зайняття території Бессарабії військами Австро-Угорщини корпус не перетворився на боєздатне з'єднання, що могло протистояти ворогу.

Командир корпусу С. Станкевич не мав наміру залишати місця розташування корпусу, навіть коли стало відомо, що Румунія зобов'язалася окупувати Бессарабію і ліквідувати там всі національні формування. Командуванням було лише видано наказ вийти з Бессарабії, переправившись на лівий берег Дністра, що відбулося з 8 по 11 березня 1918 р. Становище 2-го Польського корпусу ускладнили солдати Польського допоміжного корпусу австро-угорської армії (колишніх легіонерів бригади Юзефа Галлера), які в ніч з 15 на 16 лютого 1918 р. перейшли фронт під Раранчею біля Чернівців і приєдналися 6 березня 1918 р. до 2-го Польського корпусу, укомплектувавши 5-у Польську стрілецьку дивізію та 6-й Польський уланський полк (Czerer 1988: 135–153). Оскільки в разі потрапляння легіонерів у зону австро-угорської присутності на них чекав трибунал за зраду, вони не могли залишатися на зайнятій австрійцями території і мусили переконати командування корпусу вирушати на схід. Коли австро-угорське командування надіслало вимогу до частин корпусу перейти до району Вінниці і залишатися там, С. Станкевич був близький до виконання вимоги, однак у 2-му Польському корпусі стався переворот, і командування захопила «Головна військова рада», складена переважно з колишніх легіонерів, яка обрала на посаду командувача корпусом полковника Юзефа Галлера. Під його керівництвом

2-й Польський корпус почав відступати на схід, дійшовши у квітні 1918 р. до району Канева, де після бою з німецькою армією був 12 травня 1918 р. роззброєний (Папакін 2007: 110–115; Папакін 2014: 32–35).

Таким чином, утворення польських формувань на Румунському фронті, що розпочалося у листопаді 1917 р. шляхом полонізації (заміни непольського особового складу поляками і перейменування військових частин), приносило непогані результати, порівняно з сусіднім Південно-Західним фронтом. Однак через розпад російської армії, що на початку 1918 р. досяг апогею, протидію створенню польських частин з боку більшовиків, що поступово захоплювали владу в з'єднаннях і частинах фронту та їхню агітацію серед польських солдатів чисельність 2-го Польського корпусу залишалася низькою. Політична ситуація, що призвела до зайняття Бессарабії румунською армією і введення до України військ Австро-Угорщини та Німеччини, призвела до ліквідації корпусу у травні 1918 р.

ЛІТЕРАТУРА

Бумеранг братання 1997 – Бумеранг братання (публикация С.Н. Базанова, А.В. Пронина) // Военно-исторический журнал. 1997. № 1. С. 34–41.

Голуб 1958 – Голуб П. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 года – февраль 1918 года). Киев: Государственное издательство политической литературы УССР, 1958. 254 с.

ДАКО 1 – Державний архів Київської області (ДАКО). Ф. 1787. О. 1. С. 1. Накази по управлінню Головного командування польськими легіонами. 28 грудня 1917 – 31 березня 1918 р. 22 арк.

ДАКО 2 – ДАКО. Ф. 1787. О. 1. С. 2. Відозви і листування з головним комітетом Об'єднання військових поляків у Росії в Петрограді про формування польських частин. 3 вересня 1917 – 21 січня 1918 р. 345 арк.

ДАКО 3 – ДАКО. Ф. 1787. О. 1. С. 3. Протоколи засідань польського комітету 33-го корпусу. 9 грудня 1917 – 14 січня 1918 р. 120 арк.

ДАКО 4 – ДАКО. Ф. 1787. О. 1. С. 23. Інструкції, рапорти і листування з етапно-вербувальними бюро про їх роботу. Березень – квітень 1918 р. 87 арк.

ДАКО 5 – ДАКО. Ф. 1787. О. 2. С. 2. Листування з військовими частинами про формування польських частин. 20 листопада – 29 березня 1918 р. 230 арк.

ДАКО 6 – ДАКО. Ф. 1787. О. 2. С. 4. Листування з польським комітетом про формування польських частин. Листопад 1917 – березень 1918 р. 144 арк.

ДАКО 7 – ДАКО. Ф. 1787. О. 2. С. 5. Листування з військовими частинами та польськими комітетами про формування польських легіонів. Грудень 1917 – січень 1918 рр. 124 арк.

ДАКО 8 – ДАКО. Ф. 1787. О. 2. С. 8. Листування з польськими комітетами про формування польських легіонів. Січень 1918 р. 101 арк.

ДАКО 9 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 1. Накази, протоколи засідань комітету, листування з військовими частинами та військовослужбовцями про формування польських військ. Травень – грудень 1917 р. 536 арк.

ДАКО 10 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 2. Накази по IV армії, список частин армії та листування з військовими частинами про формування польських легіонів. Серпень 1917 – лютий 1918 рр. 77 арк.

ДАКО 11 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 3. Накази комітету Об'єднання військових поляків IV армії. 11–31 грудня 1917 р. 16 арк.

ДАКО 12 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 8. Заклики Центральної ради та накази командування IV армії. 24 листопада 1917 – 15 січня 1918 рр. 69 арк.

ДАКО 13 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 9. Матеріали 2-го з'їзду Об'єднання військових поляків IV армії. 12–15 жовтня 1917 р. 118 арк.

ДАКО 14 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 17. Листування з польськими комітетами про формування польських легіонів. Травень 1917 – січень 1918 рр. 247 арк.

ДАКО 15 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 18. Телеграми польських комітетів та військових частин про формування польських легіонів. Грудень 1917 – 17 січня 1918 рр. 206 арк.

ДАКО 16 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 20. Листування з польськими комітетами та військовими частинами про формування польських легіонів. Червень – грудень 1917 р. 106 арк.

ДАКО 17 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 21. Телеграми польського комітету IV армії. Грудень 1917 – січень 1918 р. 138 арк.

ДАКО 18 – ДАКО. Ф. 1787. О. 3. С. 22. Листування з польськими комітетами IV армії про формування польських легіонів. 15 грудня 1917 – 21 січня 1918 р. 375 арк.

ДАКО 19 – ДАКО. Ф. 1787. О. 4. С. 1. Постанови з'їздів військових поляків VIII армії, листування з військовими частинами та ін. матеріали про формування польських частин. 2 липня 1917 – 18 січня 1918 р. 75 арк.

ДАКО 20 – ДАКО. Ф. 1787. О. 4. С. 2. Постанови 1-го з'їзду військових поляків Румунського фронту та листування з військовими частинами про формування польських легіонів. 4 жовтня 1917 – 21 січня 1918 р. 57 арк.

ДАКО 21 – ДАКО. Ф. 1787. О. 4. С. 6. Листування з командуванням Південно-Західного фронту та VIII армією про взаємовідносини польських військ з загальновійськовим командуванням. 6 червня 1917 – 5 січня 1918 р. 151 арк.

ДАКО 22 – ДАКО. Ф. 1787. О. 4. С. 7. Листування з військовими частинами та ін. матеріали про діяльність Об'єднання військових поляків VIII армії. 2 липня 1917 – 9 січня 1918 р. 131 арк.

ДАКО 23 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 2. Постанови 1-го з'їзду військових поляків Румунського фронту. 23 листопада – 2 грудня 1917 р. 4 арк.

ДАКО 24 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 3. Матеріали 1-го з'їзду військових поляків IX армії. Травень 1917 р. 50 арк.

ДАКО 25 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 4. Заклик комїтєту вїйськовїх полєкїв ІХ армії та лїстуваннє з частїнами про укомплектуваннє польськїх частїн. 22 вереснє 1917 – 23 лютото 1918 р. 127 арк.

ДАКО 26 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 5. Наказї командувача ІХ армією, польськото комїсара ІХ армії, начальнїка гарнїзону м. Ботушанї. 30 серпнє 1917 – 12 березнє 1918 р. 16 арк.

ДАКО 27 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 6. Протоколї засїдань комїтєту, закликї та лїстуваннє з вїйськовїми частїнами про формуваннє польськїх лєгїонїв. Лїпенє – грудєнь 1917 р. 187 арк.

ДАКО 28 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 7. Протоколї засїдань армієскїх і дївїзїєнїх польськїх комїтєтїв, посвідченнє вїйськовослужбовцїв. 16–22 груднє 1917 р. 66 арк.

ДАКО 29 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 14. Лїстуваннє з комїтєтами Об'єднаннє вїйськовїх полєкїв ІХ армії про формуваннє польськїх частїн. 25 травнє – 11 груднє 1917 р. 102 арк.

ДАКО 30 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 17. Лїстуваннє з вїйськовїми частїнами Румунськото фронту про формуваннє польськїх частїн. Грудєнь 1917 – сїчєнь 1918 р. 145 арк.

ДАКО 31 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 18. Лїстуваннє з вїйськовїми частїнами про формуваннє та постачаннє польськїх лєгїонїв. 4 травнє 1917 – 8 лютото 1918 р. 500 арк.

ДАКО 32 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 19. Лїстуваннє зі штабом ІХ армії та вїйськовїми частїнами про формуваннє польськїх лєгїонїв. 21 груднє 1917 – 19 лютото 1918 р. 68 арк.

ДАКО 33 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 20. Телеграмї штабу Румунськото фронту, польськїх комїтєтїв їн. фронтїв та їн. матерїалї про становищє та формуваннє польськїх частїн. 9 груднє 1917 – 23 червнє 1918 р. 112 арк.

ДАКО 34 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 21. Телеграмї та повїдомленнє комїсара Центральної радї на Румунському фронтї про формуваннє нацїональнїх частїн, про політїку Центральної радї та їн. питаннє. Грудєнь 1917 – сїчєнь 1918 р. 164 арк.

ДАКО 35 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 23. Рапортї, посвідченнє вїйськовїх полєкїв, Травєнь 1917 – травєнь 1918 р. 256 арк.

ДАКО 36 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 32. Постановї з'їзду, бюлетєні та їн. матерїалї дїяльностї комїтєту Об'єднаннє вїйськовїх полєкїв ІХ армії. 3–9 сїчнє 1918 р. 51 арк.

ДАКО 37 – ДАКО. Ф. 1787. О. 5. С. 33. Лїстуваннє з вїйськовїми частїнами про формуваннє польськїх лєгїонїв. Сїчєнь – лютїй 1918 р. 146 арк.

ДАКО 38 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 1. Наказї та циркулярї штабу Румунськото фронту. Грудєнь 1917 – сїчєнь 1918 р. 49 арк.

ДАКО 39 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 3. Протоколї засїдань комїтєту. 3 груднє 1917 – 14 березнє 1918 р. 134 арк.

ДАКО 40 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 5. Матеріали 1-го з'їзду військових поляків Румунського фронту. 7 грудня 1917 р. 42 арк.

ДАКО 41 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 8. Листування з польськими комітетами про формування польських легіонів. Грудень 1917 – січень 1918 р. 115 арк.

ДАКО 42 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 10. Листування з польськими комітетами про формування польських легіонів. Грудень 1917 – серпень 1918 р. 132 арк.

ДАКО 43 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 11. Листування з польськими комітетами фронтів та Головним польським комітетом про формування польських легіонів і про взаємовідносини Об'єднання військових поляків з командуванням російської армії. Грудень 1917 – лютий 1918 р. 97 арк.

ДАКО 44 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 13. Листування з польськими комітетами та військовими частинами про формування польських легіонів. Наявні газети польських комітетів. Грудень 1917 – лютий 1918 р. 61 арк.

ДАКО 45 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 18. Листування з польськими комітетами про формування польських легіонів. Січень – березень 1918 р. 89 арк.

ДАКО 46 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 19. Листування з військовими частинами та польськими комітетами про формування 2-го Польського корпусу. Лютий – березень 1918 р. 86 арк.

ДАКО 47 – ДАКО. Ф. 1787. О. 6. С. 20. Листування з польськими комітетами про укомплектування польських легіонів медичним персоналом. Січень – лютий 1918 р. 268 арк.

Залесский 2000 – *Залесский К.А.* Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. М.: Вече, 2000. 576 с.

Истрати 1973 – *Истрати Е.Н.* Демократическое движение за мир на Румынском фронте в 1917 году. Кишинев: Штиинца, 1973. 148 с.

Истрати 1988 – *Истрати Е.Н.* Большевики Румынского фронта в борьбе против империалистической войны // Революционное движение в русской армии в 1917 году: Сборник статей. М.: Наука, 1988. С. 110–118.

Ковжун 1936 – *Ковжун П.* Спроба організації українського легіону на боці Антанти. (Спогад) // Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1937 рік. Львів: Червона Калина, 1936. С. 104–107.

ОЛ 1918 – Одесский листок. 1918. № 54. 27 (14) марта.

Папакін 2004 – *Папакін А.Г.* Створення польських військових формувань у складі російської армії під час Першої світової війни // Наука. Релігія. Суспільство. 2004. № 4. С. 32–43.

Папакін 2007 – *Папакін А.* 2-й Польський корпус в Україні (березень – травень 1918 р.) // Вісник Київського славистичного університету. Серія «Історія». 2007. № 32. С. 106–115.

Папакін 2014 – *Папакін А.* Останній польський бій на східноєвропейському театрі воєнних дій Першої світової війни – Канів, 11 травня 1918 рр. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». 2014. № 3 (121). С. 32–35.

РГВИА 1 – Российский государственный военно-исторический архив, г. Москва (РГВИА). Ф. 2085. О. 2. Д. 128. Переписка о национализации частей фронта, формировании русских и добровольческих бригад. 14–21 декабря 1917 г. 228 л.

РГВИА 2 – РГВИА. Ф. 2126. О. 1. Д. 217. Сведения о боевом составе и боевые расписания войск армии. 9 ноября 1917 – 3 января 1918 г. 366 л.

РГВИА 3 – РГВИА. Ф. 2126. О. 1. Д. 233. Донесения и распоряжения частей войск армии. 2 декабря 1917 – 22 февраля 1918 г. 444 л.

РГВИА 4 – РГВИА. Ф. 2126. О. 1. Д. 663. Переписка со штабами воинских частей и солдат о их национализации. 8 октября 1917 – 4 января 1918 г. 58 л.

РГВИА 5 – РГВИА. Ф. 2134. О. 6. Д. 128. Протокол заседаний Совета, Военно-революционного и Исполнительного комитетов штаба VIII армии о реорганизации комитетов и положении VIII армии в связи с вторжением Румынии и польских войск. 23 января – 2 февраля 1918 г. 17 л.

РГВИА 6 – РГВИА. Ф. 2134. Оп. 6. Д. 1309. Приказы VIII армии и переписка о формировании польских частей. 18 октября 1917 – 16 марта 1918 г. 177 л.

РГВИА 7 – РГВИА. Ф. 2236. О. 1. Д. 1066. Приказы по 29-му армейскому корпусу. 30 января 1917 – 6 января 1918 г. 285 л.

РГВИА 8 – РГВИА. Ф. 2244. О. 1. Д. 551. Сообщение военно-революционного комитета VIII армии о внутреннеполитическом положении в стране и сводки штабов дивизий, входящих в состав корпуса, о политических настроениях в войсках. 1–10 февраля 1918 г. 135 л.

РГВИА 9 – РГВИА. Ф. 2332. О. 1. Д. 6. Протоколы заседаний дивизионного комитета и заседания представителей комитетов частей 2-й пехотной дивизии. 28 ноября 1917 – 2 февраля 1918 гг. 49 л.

РГВИА 10 – РГВИА. Ф. 2332. О. 1. Д. 279. Приказы по 2-й пехотной дивизии. 1 января 1917 [22 февраля 1918] гг. 653 л.

Революционное движение 1968 – Революционное движение в русской армии. 27 февраля – 24 октября 1917 года: сборник документов / Под ред. Л.С. Гапоненко. М.: Наука, 1968. 622 с.

Россия в мировой войне 1925 – Россия в мировой войне 1914–1918 года (в цифрах). М., 1925. 103 с.

Руккас 2004 – Руккас А.О. Створєння польських національних частин на Румунському фронті (листопад 1917 р. – березень 1918 р.) // Над Дніпром і Віслою. Матеріали міжнародної наукової конференції «Україна і Польща у визвольних змаганнях ХІХ – початку ХХ ст.». Київ, 2004. С. 18–36.

Рябинин-Скляревский 1925 – Рябинин-Скляревский А. Оккупация Бессарабии Румынией // Летопись революции. 1925. № 1 (10). С. 97–138.

Хохлов 1987 – Хохлов Т.М. За владу Рад // Удні Жовтня. Спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1987. С. 562–577.

Френкин 1965 – Френкин М.С. Революционное движение на Румынском

фронте. 1917 г. – март 1918 г. Солдаты 8-й армии Румынского фронта в борьбе за мир и власть Советов. М.: Наука, 1965. 368 с.

Bagiński 1921 – *Bagiński H.* Wojsko Polskie na Wschodzie. 1914–1920. Warszawa: Główna Księgarnia wojskowa, 1921. 598 + IX s.

Bergel 1921 – *Bergel R.* Dzieje II Korpusu polskiego. Warszawa: Główna Księgarnia wojskowa, 1921. 64 s.

CAW 1 – Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa. I.122.71.1. Oddział Sztabu Generalnego dowództwa II Korpusu Wojsk Polskich. Kwiecień – maj 1918 r.

CAW 2 – CAW. I.122.72.1. Akta. Kwiecień – sierpień 1918 r.

CAW 3 – CAW. I.122.72.8. Odpisy akt dotyczących się oddziałów polskich na Ukrainie, sporządzone przez Komisję Likwidacyjną-Rewizyjną Wojsk Polskich na Ukrainie. Grudzień 1917 – marzec 1918 r.

CAW 4 – CAW. I.122.95.6. Rozkazy komendanta Polskich Sił Zbrojnych rejonu Bessarabii (Kiszyniów). 20 grudnia 1917 r.

CAW 5 – CAW. I.122.99.52. Korespondencja z frontem Południowo-Zachodnim. Listopad 1917 – styczeń 1918 r.

Czerep 1988 – *Czerep S.* Bój II Brygady Legionów pod Rarańczą z 15 na 16 lutego 1918 r. // Zeszyty naukowe filii UW w Białymstoku. 1988. Zeszyt 60. Humanistyka. T. XI. Dział H – Prace Historyczne. S. 135–153.

Hlawaty 1973 – *Hlawaty A.* Dzieje 6 pułku ułanów Kaniowskich. Londyn: Wydawnictwo «Przeglądu Kawalerii i Broni Pancerne» 1973. 148 s.

Kozłowski 1993 – *Kozłowski W.* Artyleria polskich formacji wojskowych podczas I wojny światowej. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1993. 491 s.

Michaelis 1929 – *de Henning-Michaelis E.* Burza dziejowa. Część III. W zamęcie. Przyczynki do historii formacji polskich w Rosji 1917–1918. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1929. 190 s.

OKWWP 1917 – Okólnik Komitetu Wykowawczego Wojskowych Polaków frontu południowo-zachodniego. Żytomierz, 1917. № 1. 19 grudnia.

WT 1918 – Wiadomości Tygodniowe. Botoszany, 1918. № 2. 12 stycznia.

Wrzosek 1969 – *Wrzosek M.* Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 366 s.

Wrzosek 1972 – *Wrzosek M.* Polskie rewolucyjne formacje wojskowe w Rosji w latach 1917–1920 // Historia wojskowości polskiej. Wybrane zagadnienia. Warszawa: MON, 1972. S. 310–322.

REFERENCES

Bazanov, S.N. & Pronin, A.V. (1997) Bumerang brataniya [The boomerang of fraternization]. *Voenno-istoricheskii zhurnal*. 1. pp. 34–41.

Golub, P. (1958) *Soldatskie massy Yugo-Zapadnogo fronta v bor'be za vlast' Sovetov (mart 1917 goda – fevral' 1918 goda)* [Soldiers of the South-Western

Front in the struggle for the Soviet power (March 1917 – February 1918)]. Kyiv: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury USSR.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO1). *Nakazi po upravlinnyu Golovnoho komanduvannya pol's'kimi legionami. 28 grudnya 1917 – 31 bereznya 1918 r.* [Orders for the management of the Head command of the Polish Legions]. Fund 1787. List 1. File 1.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO2). *Vidozvi i listuvannya z golovnim komitetom Ob'ednannya viys'kovikh polyakiv u Rosii v Petrogradi pro formuvannya pol's'kikh chastin. 3 veresnya 1917 – 21 sichnya 1918 r.* [References and correspondence with the main committee of the Union of Military Poles in Russia in Petrograd on the formation of Polish units. September 3, 1917 – January 21, 1918]. Fund 1787. List 1. File 2.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO3). *Protokoli zasidan' pol's'kogo komitetu 33-go korpusu. 9 grudnya 1917 – 14 sichnya 1918 r.* [Minutes of the meetings of the Polish Committee of the 33rd Corps. December 9, 1917 – January 14, 1918]. Fund 1787. List 1. File 3.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO4). *Instruktsii, raporti i listuvannya z etapno-verbuval'nimi byuro pro ikh robotu. Berezen' – kviten' 1918 r.* [Instructions, reports and correspondence with station-recruitment offices about their work]. Fund 1787. List 1. File 23.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO5). *Listuvannya z viys'kovimi chastinami pro formuvannya pol's'kikh chastin. 20 listopada – 29 bereznya 1918 r.* [Correspondence with the military units on the formation of Polish units. November 20 – March 29, 1918]. Fund 1787. List 2. File 2.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO6). *Listuvannya z pol's'kim komitetom pro formuvannya pol's'kikh chastin. Listopad 1917 – berezen' 1918 r.* [Correspondence with the Polish Committee on the formation of Polish units. November 1917 – March 1918]. Fund 1787. List 2. File 4.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO7). *Listuvannya z viys'kovimi chastinami ta pol's'kimi komitetami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Gruden' 1917 – sichen' 1918 rr.* [Correspondence with the military units and Polish committees on the formation of Polish legions. December 1917 – January 1918]. Fund 1787. List 2. File 5.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO8). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Sichen' 1918 r.* [Correspondence with Polish committees on the formation of Polish legions. January 1918]. Fund 1787. List 2. File 8.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO9). *Nakazi, protokoli zasidan' komitetu, listuvannya z viy-s'kovimi chastinami ta viys'kovosluzhbovtsyami pro formuvannya pol's'kikh viys'k. Traven' – gruden' 1917 r.* [Orders, minutes of committee meetings, correspondence with military units and troops on the formation of Polish troops. May – December 1917]. Fund 1787. List 3. File 1.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO10). *Nakazi po IV armii, spisok chastin*

armii ta listuvannya z viys'kovimi chastinami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Serpen' 1917 – lyutyi 1918 rr. [Orders for the IV Army, the list of units of the army and correspondence with the military units on the formation of Polish legions. August 1917 – February 1918]. Fund 1787. List 3. File 2.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO11). *Nakazi komitetu Ob'ednannya viys'kovikh polyakiv IV armii. 11–31 grudnya 1917 r.* [Orders of the Union of Military Poles of the Fourth Army. December 11–31, 1917]. Fund 1787. List 3. File 3.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO12). *Zakliki Tsentral'noi radi ta nakazi komanduvannya IV armii. 24 listopada 1917 – 15 sichnya 1918 rr.* [The Appeals of the Central Council and the Orders of the command of the Fourth Army. November 24, 1917 – January 15, 1918]. Fund 1787. List 3. File 8.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO13). *Materiali 2-go z'izdu Ob'ednannya viys'kovikh polyakiv IV armii. 12–15 zhovtnya 1917 r.* [Materials of the Second Congress of the Union of Military Poles of the Fourth Army. 12–15 October 1917]. Fund 1787. List 3. File 9.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO14). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami pro formuvan-nya pol's'kikh legioniv. Traven' 1917 – sichen' 1918 rr.* [Correspondence with Polish committees on the formation of Polish legions. May 1917 – January 1918]. Fund 1787. List 3. File 17.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO15). *Telegrami pol's'kikh komitetiv ta viys'kovikh chastin pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Gruden' 1917 – 17 sichnya 1918 rr.* [Telegrams of Polish committees and military units on the formation of Polish legions. December 1917 – January 17, 1918]. Fund 1787. List 3. File 18.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO16). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami ta viys'kovimi chastinami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Cherven' – gruden' 1917 r.* [Correspondence with Polish committees and military units on the formation of Polish legions. June – December 1917]. Fund 1787. List 3. File 20.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO17). *Telegrami pol's'kogo komitetu IV armii. Gruden' 1917 – sichen' 1918 r.* [Telegrams of the Polish Committee of the Fourth Army]. Fund 1787. List 3. File 21.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO18). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami IV armii pro formuvannya pol's'kikh legioniv. 15 grudnya 1917 – 21 sichnya 1918 r.* [Correspondence with Polish committees of the IV Army on the formation of Polish legions. December 15, 1917 – January 21, 1918]. Fund 1787. List 3. File 22.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO19). *Postanovi z'izdiv viys'kovikh polyakiv VIII armii, listuvannya z viys'kovimi chastinami ta in. materiali pro formuvannya pol's'kikh chastin. 2 lipnya 1917 – 18 sichnya 1918 r.* [Orders of the Congresses of military Poles of the Eighth Army, correspondence with military units, and other materials on the formation of Polish units]. Fund 1787. List 4. File 1.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO20). *Postanovi 1-go z'izdu viys'kovikh polyakiv Rumuns'kogo frontu ta listuvannya z viys'kovimi chastinami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. 4 zhovtnya 1917 – 21 sichnya 1918 r.* [Decisions of the 1st Congress of the Poles of the Romanian Front and correspondence with the military units on the formation of the Polish Legions]. Fund 1787. List 4. File 2.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO21). *Listuvannya z komanduvannyam Pivdenno-Zakhidnogo frontu ta VIII armieyu pro vzaemovidnosini pol's'kikh viys'k z zagal'noviys'kovim komanduvannyam. 6 chervnya 1917 – 5 sichnya 1918 r.* [Correspondence with the Command of the Southwest Front and the VIII Army on the Relationship of the Polish Armed Forces with the General Military Command]. June 6, 1917 – January 5, 1918]. Fund 1787. List 4. File 6.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO22). *Listuvannya z viys'kovimi chastinami ta in. materialy pro diyal'nist' Ob'ednannya viys'kovikh polyakiv VIII armii. 2 lipnya 1917 – 9 sichnya 1918 r.* [Correspondence with military units and other materials about the activities of the Unions of Military Poles of the VIII Army. July 2, 1917 – January 9, 1918]. Fund 1787. List 4. File 7.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO23). *Postanovi 1-go z'izdu viys'kovikh polyakiv Rumuns'kogo frontu. 23 listopada – 2 grudnya 1917 r.* [Decisions of the 1st Congress of the Poles of the Romanian Front. November 23 – December 2, 1917]. Fund 1787. List 5. File 2.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO24). *Materialy 1-go z'izdu viys'kovikh polyakiv IX armii. Traven' 1917 r.* [Materials of the 1st congress of military Poles of the IX Army]. Fund 1787. List 5. File 3.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO25). *Zaklik komitetu viys'kovikh polyakiv IKH armii ta listuvannya z chastinami pro ukomplektuvannya pol's'kikh chastin. 22 veresnya 1917 – 23 lyutogo 1918 r.* [Appeal of the Committee of the Military Poles of the IX Army and correspondence with units on the staffing of the Polish units]. Fund 1787. List 5. File 4.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO26). *Nakazi komanduvacha IX armieyu, pol's'kogo komisara IX armii, nachal'nika garnizonu m. Botushani. 30 serpnia 1917 – 12 bereznya 1918 r.* [The orders of the commander of the IX Army, the Polish commissar of the IX Army, the head of the garrison of Botoșani]. Fund 1787. List 5. File 5.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO27). *Protokoli zasidan' komitetu, zakliki ta listuvannya z viys'kovimi chastinami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Lipen' – gruden' 1917 r.* [Minutes of committee meetings, appeals and correspondence with military units on the formation of Polish legions]. Fund 1787. List 5. File 6.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO28). *Protokoli zasidan' armiys'kikh i diviziynikh pol's'kikh komitetiv, posvidchennya viys'kovosluzhbovtiv. 16 – 22 grudnya 1917 r.* [Protocols of the meetings of the Army and Divisional Polish Committees, the IDs of servicemen. December 16 – 22, 1917]. Fund 1787.

List 5. File 7.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO29). *Listuvannya z komitetami Ob'ednannya viys'kovikh polyakiv IX armii pro formuvannya pol's'kikh chastin. 25 travnya – 11 grudnya 1917 r.* [Correspondence with Committees of the Military Poles of the IX Army on the formation of Polish units. May 25 – December 11, 1917]. Fund 1787. List 5. File 14.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO30). *Listuvannya z viys'kovimi chastinami Rumuns'kogo frontu pro formuvannya pol's'kikh chastin. Gruden' 1917 – sichen' 1918 r.* [Correspondence with the military units of the Romanian Front on the formation of Polish units]. Fund 1787. List 5. File 17.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO31). *Listuvannya z viys'kovimi chastinami pro formuvannya ta postachannya pol's'kikh legioniv. 4 travnya 1917 – 8 lyutogo 1918 r.* [Correspondence with military units on the formation and supply of Polish legions. May 4, 1917 – February 8, 1918]. Fund 1787. List 5. File 18.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO32). *Listuvannya zi shtabom IX armii ta viys'kovimi chastinami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. 21 grudnya 1917 – 19 lyutogo 1918 r.* [Correspondence with the staff of the IX Army and military units on the formation of Polish legions. December 21, 1917 – February 19, 1918]. Fund 1787. List 5. File 19.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO33). *Telegrami shtabu Rumuns'kogo frontu, pol's'kikh komitetiv in. frontiv ta in. materiali pro stanovishche ta formuvannya pol's'kikh chastin. 9 grudnya 1917 – 23 chervnya 1918 r.* [Telegrams of the headquarters of the Romanian Front, Polish Committees of other fronts and other materials on the situation and the formation of Polish units. December 9, 1917 – June 23, 1918]. Fund 1787. List 5. File 20.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO34). *Telegrami ta povidomlennya komisara Tsentral'noi radi na Rumuns'komu fronti pro formuvannya natsional'nikh chastin, pro politiku Tsentral'noi radi ta in. pitannya. Gruden' 1917 – sichen' 1918 r.* [Telegrams and messages from the Central Rada's commissar to the Romanian Front on the formation of national units, on the policy of the Central Rada, etc. December 1917 – January 1918]. Fund 1787. List 5. File 21.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO35). *Raporti, posvidchennya viys'kovikh polyakiv, Traven' 1917 – traven' 1918 r.* [Reports, IDs of military Poles, May 1917 – May 1918]. Fund 1787. List 5. File 23.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO36). *Postanovi z'izdu, byuleteni ta in. materiali diyal'nosti komitetu Ob'ednannya viys'kovikh polyakiv IX armii. 3–9 sichnya 1918 r.* [Congressional resolutions, ballot papers, other materials of activity of the Committee of the Union of Military Poles of the IX Army]. Fund 1787. List 5. File 32.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO37). *Listuvannya z viys'kovimi chastinami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Sichen' – lyutyiy 1918 r.*

[Correspondence with military units on the formation of Polish legions. January – February 1918]. Fund 1787. List 5. File 33.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO38). *Nakazi ta tsirkulyari shtabu Rumuns'kogo frontu. Gruden' 1917 – sichen' 1918 r.* [Orders and Circulars of the Romanian Front Headquarters. December 1917 – January 1918]. Fund 1787. List 6. File 1.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO39). *Protokoli zasidan' komitetu. 3 grudnya 1917 – 14 bereznya 1918 r.* [Minutes of committee meetings. December 3, 1917 – March 14, 1918]. Fund 1787. List 6. File 3.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO40). *Materiali 1-go z'zdu viys'kovikh polyakiv Rumuns'kogo frontu. 7 grudnya 1917 r.* [Materials of the 1st Congress of military Poles in Romanian Front. December 7, 1917]. Fund 1787. List 6. File 5.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO41). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Gruden' 1917 – sichen' 1918 r.* [Correspondence with Polish committees on the formation of Polish legions. December 1917 – January 1918]. Fund 1787. List 6. File 8.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO42). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Gruden' 1917 – serpen' 1918 r.* [Correspondence with Polish committees on the formation of Polish legions. December 1917 – August 1918]. Fund 1787. List 6. File 10.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO43). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami frontiv ta Golovnim pol's'kim komitetom pro formuvannya pol's'kikh legioniv i pro vzaemovidnosini Ob'ednannya viys'kovikh polyakiv z komanduvannyam rosiys'koi armii. Gruden' 1917 – lyutiy 1918 r.* [Correspondence with the Polish Front Committees and the Main Polish Committee on the Formation of Polish Legions and the Relationship of the Union of Military Poles with the Command of the Russian Army]. Fund 1787. List 6. File 11.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO44). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami ta viys'kovimi chastinami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Nayavni gazetiv pol's'kikh komitetiv. Gruden' 1917 – lyutiy 1918 r.* [Correspondence with Polish committees and military units on the formation of Polish legions. Newspapers of Polish committees. December 1917 – February 1918]. Fund 1787 List 6. File 13.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO45). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami pro formuvannya pol's'kikh legioniv. Sichen' – berezen' 1918 r.* [Correspondence with Polish committees on the formation of Polish legions. January – March 1918]. Fund 1787. List 6. File 18.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO46). *Listuvannya z viys'kovimi chastinami ta pol's'kimi komitetami pro formuvannya 2-go Pol's'kogo korpusu. Lyutiy – berezen' 1918 r.* [Correspondence with the military units and Polish committees on the formation of the 2nd Polish Corps. February – March 1918]. Fund 1787. List 6. File 19.

The State Archive of Kyiv Region (DAKO47). *Listuvannya z pol's'kimi komitetami*

pro ukomplektuvannya pol's'kikh legioniv medichnim personalom. Sichen' – lyutiy 1918 r. [Correspondence with Polish committees on the staffing of Polish legions by medical staff. January – February 1918]. Fund 1787. List 6. File 20.

Zalesskiy, K.A. (2000) *Pervaya mirovaya voyna. Biograficheskii entsiklopedicheskii slovar'* [First World War. Biographical Encyclopedia Dictionary]. Moscow: Veche.

Istrati, E.N. (1973) *Demokraticheskoe dvizhenie za mir na Rumynskom fronte v 1917 godu* [The Democratic Movement for Peace at the Romanian Front in 1917]. Chişinău: Ştiinţa.

Istrati, E.N. (1988) Bol'sheviki Rumynskogo fronta v bor'be protiv imperialisticheskoy voyny [Bolsheviks of the Romanian front in the struggle against the Imperialist War]. In: Gaponenko, L.S. (ed.) *Revolutsionnoe dvizhenie v russkoy armii v 1917 godu* [Revolutionary movement in the Russian army in 1917]. Moscow: Nauka. pp. 110–118.

Kovzhun, P. (1918) Sproba orranizatsii ukrains'kogo legionu na botsi Antanti [An attempt to organize the Ukrainian legion on the side of the Entente]. In: *Istorichniy kalendar-al'manakh "Chervonoï Kalini" na 1937 rik* [Historical Almanac "Red Kalina" in 1937]. Lviv: Chervona Kalina. pp. 104–107.

Odesskiy listok. (1918) 27th (14th) March.

Papakin, A.G. (2004) Stvorenniya pol's'kikh viys'kovikh formuvan' u skladi rosiys'koï armii pid chas Pershoï svitovoï viyni [Polish military formations in the Russian army during the First World War]. *Nauka. Religiya. Suspil'stvo.* 4. pp. 32–43.

Papakin, A. (2007) 2-y Pol's'kiy korpus v Ukraïni (berezen' – traven' 1918 r.) [The 2nd Polish Corps in Ukraine (March–May 1918)]. *Visnik Kiïvs'kogo slavistichnogo universitetu. Seriya "Istoriya"*. 32. pp. 106–115.

Papakin, A. (2014) Ostanniy pol's'kiy biy na skhidnoevropeys'komu teatri voennikh diy Pershoï svitovoï viyni – Kaniv, 11 travnya 1918 rr. [The last Polish battle at the East European theater of hostilities of the First World War – Kaniv, May 11, 1918]. *Visnik Kiïvs'kogo slavistichnogo universitetu. Seriya "Istoriya"*. 3 (121). pp. 32–35.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA1). *Perepiska o natsionalizatsii chastey fronta, formirovanii russkikh i dobrovol'cheskikh brigad. 14–21 dekabrya 1917 g.* [Correspondence on the nationalization of parts of the front, the formation of Russian and voluntary brigades. December 14–21, 1917]. Fund 2085. List 2. File 128.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA2). *Svedeniya o boevom sostave i boevye raspisaniya voysk armii. 9 noyabrya 1917 – 3 yanvarya 1918 g.* [Information on the combat composition and military schedules of the army. November 9, 1917 – January 3, 1918]. Fund 2126. List 1. File 217.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA3). *Doneseniya i rasporyazheniya chastey voysk armii. 2 dekabrya 1917 – 22 fevralya 1918 g.* [Reporting and disposition of army troops. December 2, 1917 – February 22,

1918]. Fund 2126. List 1. File 233.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA4). *Perepiska so shtabami voinskih chastey i soldat o ikh natsionalizatsii. 8 oktyabrya 1917 – 4 yanvarya 1918 g.* [Correspondence with the headquarters of military units and soldiers on their nationalization. October 8, 1917 – January 4, 1918]. Fund 2126. List 1. File 663.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA5). *Protokol zasedaniy Soveta, Voennno-revolutsionnogo i Ispolnitel'nogo komitetov shtaba VIII armii o reorganizatsii komitetov i polozhenii VIII armii v svyazi s vtorzheniem Rumynii i pol'skikh voysk. 23 yanvarya – 2 fevralya 1918 g.* [Minutes of the meetings of the Council, the Military Revolutionary and Executive Committees of the Staff of the VIII Army on the reorganization of the committees and the position of the VIII Army in connection with the invasion of Romania and the Polish troops. January 23 – February 2, 1918]. Fund 2134. List 6. File 128.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA6). *Priказы VIII armii i perepiska o formirovanii pol'skikh chastey. 18 oktyabrya 1917 – 16 marta 1918 g.* [Orders of the VIII Army and correspondence on the formation of Polish parts. October 18, 1917 – March 16, 1918]. Fund 2134. Op. 6. File 1309.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA7). *Priказы по 29-му армейскому корпусу. 30 yanvarya 1917 – 6 yanvarya 1918 g.* [Orders for the 29th Army Corps. January 30, 1917 – January 6, 1918]. Fund 2236. List 1. File 1066.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA8). *Soobshchenie voennno-revolutsionnogo komiteta VIII armii o vnutrennepoliticheskom polozhenii v strane i svodki shtabov diviziy, vkhodyashchikh v sostav korpusa, o politicheskikh nastroyeniakh v voyskakh. 1–10 fevralya 1918 g.* [Report of the Military Revolutionary Committee of the 8th Army on the internal political situation in the country and reports from the headquarters of the divisions that make up the corps on political moods among the troops. February 1–10, 1918]. Fund 2244. List 1. File 551.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA9). *Protokoly zasedaniy divizionnogo komiteta i zasedaniya predstaviteley komitetov chastey 2-y pekhotnoy divizii. 28 noyabrya 1917 – 2 fevralya 1918 gg.* [Minutes of the meetings of the divisional committee and the meeting of representatives of the committees of the 2nd Infantry Division. November 28, 1917 – February 2, 1918]. Fund 2332. List 1. File 6.

The Russian State Military-Historical Archive (RGVIA10). *Priказы по 2-й пехотной дивизии. 1 yanvarya 1917 [22 fevralya 1918] gg.* [Orders for the 2nd Infantry Division. January 1, 1917 [February 22, 1918]]. Fund 2332. List 1. File 279.

Gaponenko, L.S. (ed.) (1968) *Revolutsionnoe dvizhenie v russkoy armii. 27 fevralya – 24 oktyabrya 1917 goda* [Revolutionary Movement in the Russian Army. February 27 – October 24, 1917]. Moscow: Nauka.

The Central Statistical Committee. (1925) *Rossiya v mirovoy voyne 1914–1918 goda (v tsifrakh)* [Russia in World War 1914–1918 (in figures)]. Moscow: Department of Military Statistics.

Rukkas, A.O. (2004) Stvorenniya pol's'kikh natsional'nikh chastin na Rumuns'komu fronti (listopad 1917 r. – berezen' 1918 r.) [Polish National Troops on the Romanian Front (November 1917 – March 1918)]. In: Sribnyak, I. (ed.) *Nad Dnipro i Visloyu. Ukraïna i Pol'shcha u vizvol'nikh zmagannyakh XIX – pochatku XX st.* [Above the Dnieper and the Vistula. Ukraine and Poland in the liberation struggles of the nineteenth and early twentieth centuries]. Kyiv: Consortium scientificoéducatif international Lucien Febvre. pp. 18–36.

Ryabinin-Sklyarevskiy, A. (1925) Okkupatsiya Bessarabii Rumyniei [Occupation of Bessarabia by Romania]. *Letopis' revolyutsii*. 1(10). pp. 97–138.

Khokhlov, T.M. (1987) Za vladu Rad [For the Soviet Power]. In: Kolisher, T.M. (ed.) *U dni Zhovtnya. Spogadi uchasnykiv borot'bi za vladu Rad na Ukraïni* [In October. Memoirs of participants in the struggle for the Soviet power in Ukraine]. Kyiv: Vidavnytstvo politichnoi literaturi Ukraïni. pp. 562–577.

Frenkin, M.S. (1965) *Revolutsionnoe dvizhenie na Rumynskom fronte. 1917 g. – mart 1918 g.* In: *Soldaty 8-y armii Rumynskogo fronta v bor'be za mir i vlast' Sovetov* [Revolutionary movement on the Romanian front. 1917 – March 1918 Soldiers of the 8th Army of the Romanian Front in the struggle for peace and power of the Soviets]. Moscow: Nauka.

Bagiński, H. (1921) *Wojsko Polskie na Wschodzie. 1914–1920* [Polish Army in the East. 1914–1920]. Warsaw: Główna Księgarnia wojskowa.

Bergel, R. (1921) *Dzieje II Korpusu polskiego* [The history of the Second Polish Corps]. Warsaw: Główna Księgarnia wojskowa.

The Central Military Archives, Warsaw. *Oddział Sztabu Generalnego dowództwa II Korpusu Wojsk Polskich. Kwiecień – maj 1918 r.* [Branch of the General Staff of the command of the II Corps of Polish Army. April - May 1918]. I.122.71.1.

The Central Military Archives, Warsaw. *Akta. Kwiecień – sierpień 1918 r.* [Files. April - August 1918]. I.122.72.1.

The Central Military Archives, Warsaw. *Odpisy akt dotyczących się oddziałów polskich na Ukrainie, sporządzone przez Komisję Likwidacyjną-Rewizyjną Wojsk Polskich na Ukrainie. Grudzień 1917 – marzec 1918 r.* [Copies of files regarding Polish branches in Ukraine, prepared by the Liquidation and Review Commission of the Polish Armed Forces in Ukraine. December 1917 - March 1918]. I.122.72.8.

The Central Military Archives, Warsaw. *Rozkazy komendanta Polskich Sił Zbrojnych rejonu Bessarabii (Kiszyniów). 20 grudnia 1917 r.* [Orders of the commander of the Polish Armed Forces of the Bessarabia region (Chişinău). December 20, 1917]. I.122.95.6.

The Central Military Archives, Warsaw. *Korespondencja z frontem Południowo-Zachodnim. Listopad 1917 – styczeń 1918 r.* [Correspondence with the South-West front. November 1917 - January 1918]. I.122.99.52.

Czerep, S. (1988) Bój II Brygady Legionów pod Rarańczą z 15 na 16 lutego 1918 r. [the Second Brigade of the Legions at Rarańcza from 15 to 16 February 1918]. *Zeszyty naukowe filii UW w Białymstoku*. 60 (11). pp. 135–153.

Hlawaty, A. (1973) *Dzieje 6 pułku ułanów Kaniowskich* [History of the 6th Kaniow Lancers Regiment]. London: Przeglądu Kawalerii i Broni Pancерnej.

Kozłowski, W. (1993) *Artyleria polskich formacji wojskowych podczas I wojny światowej* [Artillery of Polish military formations during the First World War]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Henning-Michaelis, E.de (1929) *Burza dziejowa. Część III. Wzajemie. Przyczynę do historii formacji polskich w Rosji 1917–1918* [Historical storm. Part III. In turmoil. A clipping path to the history of Polish formation in Russia in 1917–1918]. Warsaw: Gebethner i Wolff.

Southwest Alliance Army Expatriation Committee. (1917) *Okolnik Komitetu Wykowawczego Wojskowych Polaków frontu południowo-zachodniego* [The Southwest Alliance Army Expatriation Committee]. 1.

Wiadomości Tygodniowe. (1918) Botoszany [Botoszany]. 12 January.

Wrzosek, M. (1969) *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918* [Polish military corps in Russia in 1917–1918]. Warsaw: Książka i Wiedza.

Wrzosek, M. (1972) *Polskie rewolucyjne formacje wojskowe w Rosji w latach 1917–1920* [Polish revolutionary military formations in Russia in 1917–1920]. In: Biegański, W., Stawiecki, P. & Wojtasik, J. (eds) *Historia wojskowości polskiej. Wybrane zagadnienia* [History of Polish army. Selected Issues]. Warszawa: MON. pp. 310–322.

Папакин Артём Георгиевич – кандидат исторических наук, ассистент кафедры истории Центральной и Восточной Европы исторического факультета Киевского национального университета им. Т. Шевченко (Украина).

Папакін Артем Георгійович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії Центральної та Східної Європи історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка (Україна).

Artem G. Papakin – Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

E-mail: artempapakin@knu.ua